

BENĞİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi
BENĞİ World Journal of Yörük-Türkmen Studies

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/bengi>

ISSN: 2717-6584

Türk Millî Mücadele Döneminde Köylü ve Anadolu Köylüsünün Genel Durumu

General Situation of Peasants and Anatolian Peasants in the Period of Turkish National Struggle

doi: 10.58646/bengi.1228087

Geliş/Received: 02.01.2023

Kabul/Accepted: 22.04.2023

Erdal İNCE*

Özet

Millî Mücadele döneminde Anadolu köylüsü, yeni bir savaşı göze alamayacak kadar yorgun ve yoksuldur. Bu dönemde köylü savaşılarından, eşkıya baskınlarından ve vergilerden bıkmış durumdadır.

Vatansever subay ve aydınlar hakkında, köylüye yanlış bilgiler verilmesi sonucunda, Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1919'da Samsun'dan başlattığı kurtuluş hareketi köylü tarafından kuşkuyla karşılanmış ve köylü bu harekete karşı ilk başlarda çekimser kalmıştır. Bu dönemde köylü borçları nedeniyle eşraf ve ağaların yönlendirmesiyle hareket eden bir kalabalık durumundadır. Ancak vatan topraklarının işgal edilmesini içine bir türlü sindiremeyen köylü, yer yer işgalcilere karşı durduysa da başarılı olamamıştır. Kısa bir süre sonra da ilk başlarda yönlendirmelerle çekimser kaldıkları, millî mücadeleye katılıp işgalcilere ve azınlık çetelerine karşı gerekli direnişi göstermişlerdir.

* **Sorumlu Yazar/Corresponding author:** Dr., Gençlik ve Spor Bakanlığı, İzmir Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü, Bayındır Gençlik ve Spor İlçe Müdürü, erdalince11@hotmail.com, Orcid No: 0000-0001-5491-7947.

Atf/Citation: İnce, E. (2023). Türk Millî Mücadele Döneminde Köylü ve Anadolu Köylüsünün Genel Durumu. *BENĞİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*. 2023 (2), 101-118.

Kurtuluş Savaşı süresince Anadolu, kadını erkeği ile tek yürek olup işgalcilere karşı savaşmıştır. Tüm bölgelerde olduğu gibi Karadeniz bölgesinde de köylü, işgalcilere ve azınlıkların kurduğu çetelere karşı bağımsızlık savaşı vermiştir.

Bu çalışmada Türk Millî Mücadele döneminde köylünün durumu incelenerek, bu dönemdeki köylülük olgusu üzerine saptamalar yapılacaktır. Ayrıca bu saptamaların ışığında konu özele indirgenerek, Anadolu köylüsünün bu dönemdeki genel durumu, tetkik eserler çerçevesinde ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, Millî Mücadele, Köy, Köylülük.

Abstract

During the National Struggle, Anatolian villagers were too tired and poor to risk a new war. During this period, the peasants are fed up with wars, bandit raids and taxes.

As a result of giving wrong information to the villagers about patriotic officers and intellectuals, the liberation movement that Mustafa Kemal started from Samsun on May 19, 1919 was met with suspicion by the villagers and the villagers initially abstained from this movement. In this period, due to the debts of the villagers, the gentry and landlords were in the position of a crowd that moved. However, the peasant, who could not digest the occupation of his homeland, even though he stood against the invaders from time to time, he could not be successful. After a short while, they initially abstained from being directed, joined the national struggle and showed the necessary resistance against the invaders and minority gangs.

During the War of Independence, Anatolia fought against the invaders by being one heart with its men and women. As in all regions, the villagers in the Black Sea region also fought for independence against the invaders and the gangs formed by minorities.

In this study, the situation of the villagers in the period of Turkish National Struggle will be examined and determinations will be made on the phenomenon of peasantry in this period. In addition, in the light of these determinations, the subject will be reduced to the specific, and the general situation of the Anatolian villagers in this period will be discussed within the framework of the research works.

Keywords: Anatolia, National Struggle, Peasantry, Village.

Giriş

Anadolu, Mondros mütarekesi ile sorgusuz sualsiz işgal alanı haline dönüşmüştür. Bu işgallerle, Anadolu'da mukim bulunan Müslüman ve Gayrimüslim halk arasında, büyük bir kargaşa yaşanmaya başlamıştır (Doğanay, 2001: 1). Özellikle İşgalci güçlerin Gayrimüslim tebaayı, Müslüman tebaaya karşı kışkırtıcı çalışmaları, çetelerin kurulmasına ve bölgelerde toplu katliamların yaşanmasına neden olmuştur (Arı, Üçüncü Kılıç, 2006: 68).

Wilson prensiplerinin "Bir toprak üzerinde yaşayan insanlar kendi düşünce ve isteğine göre bir idare şekli kabul edecektir" maddesine aykırı olarak gerçekleştirilen bu işgaller, Türk halkının direnişi ile karşılaşmıştır. Ancak bu dönemde halkın, işgallere karşı koyacak ne gücü ne de silahı bulunmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda yıllarca asker deposu ve vergi kaynağı olarak görülen Türk köyleri ve köylüsünün, savaşımlardan ve vergilerden işgallere karşı direnecek hali kalmamıştır (Barkan, 1980: 27-30). Ayrıca bu dönemdeki Türk köyleri ve köylüsünün genel durumu incelendiğinde, bazı toprak ağalarının ve eşrafın güdümünde, yer yer oradan oraya çekilen bir kalabalık grup haline dönüştüğü görülmektedir. Ağalar ve eşraf kendi çıkarlarına dokunmayan her türlü işgalci kuvveti, bizzat bölgelerine çağırılmışlar ve işgalcileri törenlerle köylülere karşılattırmışlardır (Özgiray, 1989: 554).

Arka arkaya gelen Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Savaşları sonucunda Anadolu köylüsü, yorgun ve yoksul duruma düşmüştür. Ayrıca köylü, bu savaşlarda, yaşamını sürdürebilmek için gerekli olan, üretimi gerçekleştirecek, genç iş gücünü de kaybetmiştir (Arı, Cumhuriyetin Nüfus Politikası, 2003: 29).

Tüm bu olumsuz durumlara karşın köylü, işgalcilere, bazı yerel eşraf ve toprak ağalarının tüm engellemelerine karşın, elinden gelen direnişi göstermiştir.

1. Mondros Mütarekesi Hükümlerince Anadolu'da Yapılan İşgaller

Osmanlı imparatorluğu, 29 Ekim 1914 günü, Almanya, Avusturya – Macaristan İmparatorluğu ve Bulgaristan'ın bir araya gelerek oluşturdukları İttifak Devletleri'nin yanında Birinci Dünya Savaşına katılmıştır. Dört yılı aşan bu savaşta Osmanlı İmparatorluğu, üç kıtanın çeşitli cephelerinde çarpışmıştır. Ancak bu cephelerin birçoğunu kaybeden Osmanlı İmparatorluğu, savaştan yenilgiyle ayrılan devletlerden olmuştur (Türkmen, 2002: 34).

Birinci Dünya Savaşı'nı kazanan itilaf devletleri ile yenilen ittifak devletleri arasında ateşkes antlaşmaları imzalanmıştır. Bu antlaşmalardan birisi olan Mondros Mütarekesi, Osmanlı İmparatorluğu ile İtilaf devletleri arasındaki ateşkes antlaşmasıdır. Limni adasının Mondros Limanı'nda demirli Agamemnon zırhlısında başlayan Antlaşma görüşmelerine,

Osmanlı Devleti adına: Bahriye Nazırı Rauf Bey, İngiltere adına: Somerset Arthur Gough–Calthorpe katılmıştır (Şimşir, 1976: 17). 30 Ekim 1918 akşamı imzalanan bu ateşkes antlaşması ile Anadolu, her türlü işgale açık hale gelmiştir (Kocahanoğlu, 2005: 29).

Mondros Mütarekesi, Osmanlı Devleti'nin yıkımından sonra kurulan, modern Türkiye'nin çerçevesini çizen ilk uluslararası belge olarak önem taşır (Özkaya, 2002: 29). Bu kapsamda, Türk Kurtuluş Savaşı'nın siyasi manifestosu olan Misak-ı Milli beyannamesinin birinci maddesi, Millî Mücadele'nin hedefi olan ulusal varlığı, aşağıdaki şekilde tanımlamaktadır (Sakin, 2002: 313);

“Osmanlı Devleti'nin yalnız Arap çoğunluğunun yaşadığı ve 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'nin yapılması sırasında düşman ordularının işgali altında kalan kısımlarının geleceği, halkının serbestçe bildirecekleri oylara göre belirlenmek gerekeceğinden adı geçen antlaşmanın içinde din, anlayış ve amaç bakımından birleşmiş ve birbirlerine karşılıklı saygı ve fedakârlık duygularıyla dolu ırkî ve sosyal haklarıyla çevre şartlarına bütünüyle saygılı Osmanlı-İslâm çoğunluğunun oturduğu kısımların hepsi gerçekten veya hükme bağlı olarak hiçbir sebeple parçalanamaz bir bütündür.”

Mondros'u imzalayan Rauf Bey, bu mütarekeyi Türk kamuoyuna şu şekilde anlatmıştır; *“Evet, yaptığımız mütareke umduğumuzun, üstündedir. Devletin bağımsızlığı, saltanatın hukuku, milletin onuru tümünden kurtarılmıştır”*. Rauf Bey'in Türk kamuoyuna bir başarı gibi tanıttığı mütareke, Osmanlı Parlamentosu tarafından oybirliği ile onaylanmıştır. Bu durumu kutlarcasına Osmanlı Posta, Telefon ve Telgraf Nezareti, mütareke için günün anısına pullar piyasaya sürmüştür (Özgiray, 1989: 553).

Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı günlerde, Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılmasını öngören, sözde barış antlaşması hazırlıkları İtilaf Devletleri'nce zaman kaybetmeden başlatılmıştır. Zaten savaş öncesinde yapılmış gizli antlaşmalarla paylaşım belliydi. Onlar için yapılması gereken, barış süsü verilerek işgallerini yasal zemine oturtmak, garantiye bağlamaktı. Bu süreç Osmanlı İmparatorluğu'nun, fiili ve hukuki anlamda tam bitişinin ifadesi olan, Sevr Antlaşması'nın Osmanlı hükümetince imzalanmasıyla kısmen son bulmuştur. Ancak Osmanlı hükümetince imzalanmış olmasına karşın ne Mondros Mütarekesi ne de Sevr Antlaşması, Başta Mustafa Kemal ve vatansever subaylar olmak üzere Türk halkı tarafından kabul edilemez bir durum olarak algılanmıştır. İtilaf Devletleri Mütareke hükümlerine bağlı kalmaksızın birçok yeri işgal etmiştir. Halk, yapılan bu işgallere karşı direniş

hareketleri göstermiştir. Ancak halkın bu direnişi güçlü ve donanımlı İtilaf Devletleri karşısında etkisiz kalmış ve işgaller her geçen gün daha da artmıştır (Müderrişoğlu, 1990: 13).

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla, Osmanlı İmparatorluğu için yeni bir dönem başlamıştır. Bu Mütareke ile yüzyıllarca Türk egemenliği altında bulunan yerler işgal edilmeye başlanmıştır. Sıra Osmanlı İmparatorluğu'nun merkez yönetiminin bulunduğu Anadolu'ya gelmiştir. Anadolu'da ise ilk işgal devletin merkez yönetim organının bulunduğu, başkent İstanbul'a olmuştur. Tarih boyunca yabancı işgaller incelendiğinde, dışardan içeriye doğru ya da başka bir deyişle sınırlardan başkente doğru işgal söz konusu olurken, itilaf devletleri mütareke hükümlerine bile gerek görmeden yaptıkları ilk işgal, başkent İstanbul olmuştur. 13 Kasım 1918'de İngiliz Fransız, İtalyan ve Yunan savaş gemilerinden oluşan 55 parçalık bir donanma, İstanbul'a gelmiş ve karaya asker çıkararak başkentini önemli birimlerini kontrol altına alıp kenti işgal etmiştir (Türkmen, 2002: 34).

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla Anadolu coğrafyası emperyalist kuvvetlerin işgal alanı haline dönüşmüş ve İtilaf devletleri mütareke hükümlerine bağlı kalmaksızın istedikleri yerleri işgal etmişlerdir. İşgal edilmeyen yerlerde ise tam bir Türk egemenliğinden söz etmek olanaksızdır. Çünkü bu bölgelerde yaşayan, Rum ve Ermeni azınlıklar işgalci kuvvetlerden güç bularak, bölge halkı üzerinde çeteci faaliyetler gerçekleştiriyorlardı. Ayrıca bu azınlıklar buldukları bölgede kargaşalar çıkararak işgalin mütareke hükümlerince haklı olmasını sağlıyorlardı (İlter, 1989: 424).

Hemen hemen her bölgede bulunan azınlıklar, değişik isimlerle çeteler ve komiteler kurmuşlardır. Çukurova ve dolaylarında Fransız işgal sınırını taşarak eylemlerde bulunan Ermeni çeteleri, Trakya ve Marmara'da Rum çeteleri, Doğu Karadeniz'de Rum Pontus çeteleri, Doğu Anadolu'da Ermeni çeteleri bölücü birçok faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu çeteler işgalci devletlerin isteğine göre hareket ediyorlardı. Kurtuluş savaşının devam ettiği günlerde özellikle Yunan işgalinin bulunduğu bölgelerde, Rum ve Ermeni çeteleri bölge halkı üzerinde her türlü yıkıcı eylemleri gerçekleştirmekteydiler. Birçok köyü yakıp yıkarken, birçok insanı da öldürmüşlerdir. Bu köylerden biri olan "Kocadere Köyü" Yalova'ya bağlı bir köydür. O dönemdeki adı "Kocadere-i Zir" olan, 550 nüfuslu bir Türk köyüdür. Bu köyün hemen yakınındaki "Engere" köyü ise bir Rum köyü olup o dönemdeki adı "Aya Kiryaki" dir. Kocadere köylüleri, Yunan işgalinden korunmak için komşu köyleri olan Aya Kiryaki'ye sığınmışlardır. Kısa bir süre sonra, İşgal karşısında kendilerini koruma sözü veren Aya Kiryaki köylüleri, Ermeni ve Rum çetecileri ile işbirliği içine girmişlerdir. Bunun sonucunda da can

güvenliğinin teminatı biziz diyerek, köylerine sığınmasını sağladıkları masum Türk halkını, acımasız çetecilerin eline teslim etmişlerdir (Pehlivanlı, 1989: 674).

Resim 1 – Yalova'ya Bağlı Köylerden Toplanan Müslüman Köylüler (Yetkin, 2006: 79).

Yukarıdaki fotoğraf Yunan işgali sırasında Yalova'da yapılan vahşetin boyutlarını araştırmak ve bu konuda rapor tutmak için hemen sonrasında Yalova'ya gelen Uluslararası Araştırma Kurulu üyeleri tarafından çekilmiştir. O dönemler de çekilen bu resmin altında “*Yalova mülhakatında heyeti tahkikiyece toplandırılan biçare Müslüman köylülülere*” yazmaktadır. Kurtuluş Savaşı'nda çeteci faaliyetlerde bulunan azınlıklar Yalova'da olduğu gibi Anadolu'nun birçok köyünde buna benzer yok edici faaliyetlerde bulunmuşlardır. Yazar Kemal Tahir, Osmanlı İmparatorluğunun içine düştüğü bu durumu “Yorgun Savaşçı” adlı romanında – dört milyona yakın adam öldü bizden. Bu dört milyon ölünün kişiliğinde asıl ölen Osmanlı İmparatorluğu idi” şeklinde anlatmaktadır (Tahir, 1965: 110).

İtilaf Devletleri uydurma sebeplerle birçok Anadolu kentini işgal etmiştir. İşgaller halkın tepkisiyle karşılanmış ancak itilaf Devletleri'nin işgallerine engel olunamamıştır. Bu durum, Türk Edebiyatı'nda da geniş ölçüde yer bulmuştur. Yukarıda belirttiğimiz Kemal Tahir'in eserinin yanında, Halide edip Adıvar'ın “Ateşten Gömlek” ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun “Yaban” adlı eserini de dönemi anlatan yapıtlar arasında sayabiliriz.

İtilaf Devletleri'nin kendi çıkarlarını gözeterek hazırladıkları Mütareke'nin gereği olarak yaptıkları işgalleri ve Osmanlı İmparatorluğu'nun içine düştüğü genel durumu, Mustafa Kemal Atatürk büyük eseri “Nutuk” ta geniş ölçüde yer vermiştir. Atatürk, konuyu şöyle anlatmıştır (Atatürk, 1994:1);

“Ordunun elinden cephanesi alınmış ve alınmakta İtilaf Devletleri, Ateşkes Anlaşması hükümlerine uymayı gerekli görmüyorlar. Birer uydurma

nedenle, İtilaf donanmaları İstanbul'da. Adana İline Fransızlar; Urfa, Maraş, Antep'e İngilizler girmişler. Antalya ile Konya'da İtalyan birlikleri Merzifon'la Samsun'da İngiliz Askerleri bulunuyor. Her yanda yabancı devletlerin subay ve memurları ile özel ajanlar faaliyette".

2. Köylü ve Anadolu Köylüsünün Genel Durumu;

İtilaf devletleri, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda, kimi zaman mütareke maddelerince, kimi zaman da maddelere bağlı kalmaksızın Anadolu'da yer yer işgaller gerçekleştirmişlerdir. Yapılan bu işgaller, Osmanlı İmparatorluğu'nun içerisinde barındırdığı azınlıkların da hareketlenmesine neden olmuştur. Azınlıklar, bu dönemde, kendilerine büyük vaatlerde bulunan işgalci devletlerin, işini kolaylaştıran çeteci faaliyetlerde bulunmaya başlamışlardır. Türk halkı, yapılan tüm bu haksız işgallere dur demenin gerekliliğine inanmıştır. Halk işgallere karşı, ilk günden itibaren karşı bir duruş sergilediyse de tam teçhizatlı itilaf devletleri askerleri ve beraber yaşadıkları azınlıkların olumsuz faaliyetleri karşısında etkisiz kalmıştır. Kurtuluş çarelerinin düşünüldüğü işgal günlerinde, bazıları topyekûn direniş ile tam bağımsızlık derken bazıları da düşüncelerini büyük devletlerin güdümünde varlığın devamı şeklinde belirtiyorlardı. Ancak büyük devletlerin güdümünde varlığın tam varlık olmadığını düşünen Mustafa Kemal, tam bağımsızlık fikri ile 19 Mayıs 1919 günü Samsun'a çıkmıştır (Türkgeldi, 1949: 273).

Öncelikle, Mustafa Kemal'in Samsun'dan yaktığı meşaleyle, tüm yurttan başlayacak olan Kurtuluş Savaşı'nın, en büyük insan gücünü oluşturacak Anadolu köyünün ve köylüsünün, savaş öncesi genel durumuna göz atmak gerekecektir. Bu dönemde işgallere karşı en büyük direnişi köylünün göstermesi beklenmekteydi. Çünkü Anadolu nüfusunun, büyük bir çoğunluğu köylülerden oluşmaktaydı. Oysa Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında, Anadolu köylüsünün büyük bir tükenişin içerisinde olduğunu görüyoruz. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun arka arkaya girdiği Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya savaşları nedeniyle köylü, yoksul ve yorgundur. Ayrıca köylü, geçimini sürdürebilmek için toprağı işleyecek genç insan gücünü de büyük oranda bu savaşlarda yitirmişti. Osmanlı imparatorluğu döneminde genelde asker deposu ve vergi kaynağı olarak görülen Anadolu köyü ve köylüsünün, XX. yüzyılda yeni bir savaşı göze alamayacak kadar bitkin bir durumda olduğu anlaşılmaktadır.

Köylü, işgallere direnişle cevap vermiştir. Ancak köylünün bu direnişi, gerek işgalcilerle işbirliği yapan bazı toprak ağalarının baskıcı tutumları, gerekse işgalci kuvvetlerden yüz bularak Müslüman halk üzerinde taşkınlıklar gerçekleştiren azınlıkların faaliyetleri karşısında, etkisiz kalmıştır. Uzun süren savaşlar ve bu savaşlarda cepheden dönemeyen

yetişmiş genç nüfus, köylünün üretim gücünü tükenme noktasına getirmiştir. Toprağını işleyecek gücü kalmayan köylü, çevrelerindeki sözü geçen kişilerden borç para almış ve bu kişilerin yanlarında çalışmaya başlamıştır. Cepheden dönemeyen yakınları nedeniyle yetişmiş insan gücünü de kaybeden köylü, çevresindeki hatırı sayılır kişilere karın tokluğuna canını ve malını emanet etmiştir. Ancak bu kişiler, köylünün bu zor durumundan faydalanmayı bilmişler ve yüksek faiz oranları ile köylüye borç paralar vermişlerdir. Tüm olanaksız durumlara karşın, zor zahmet tarlasını işlemeye çalışan köylünün kazandığı para, alınan borcun faizine dahi yetmediği görülmektedir. Bu durumda tüm kazandığını borcunun faizi için kullanan köylü, yaşamını sürdürürebilmek için tekrar borç almak zorunda kalmıştır. Bu şekilde durmadan borçlanan köylü, borcunu ödeyemez hale geldiğinde, sahibi olduğu toprakları borcunun karşılığı olarak hatırlı kişiye vermiştir. Köylüye küçük meblağlar verip büyük faizler uygulayan bu kişiler, bir anda büyük arazilerin sahipleri olmuşlardır. Bu düzen, toprak ağalığının ve topraksız köylü sorununun belirgin bir şekilde gün yüzüne çıkmasını da sağlamıştır. Köylüyü durmadan borçlandıran ağa olarak değerlendirebileceğimiz kişiler, uyguladıkları yüksek faizlerle köylü üzerinde, bir baskı oluşturmuşlardır. Köylü, ürettiği malı bu kişilerin borçlarına uygulayacakları yüksek faizlere engel olmak için, tarladaki ürününü ya maliyetine ya da zararına bu kişilere satmak zorunda kalmışlardır. Böylesine zor durumdaki köylü, karnını zor doyururken borcunu nasıl ödeye bilecekti ki! Borçlarının faizi altında ezilen köylü, hayatını devam ettirmek için bu kişilerden borç almaya devam etmiştir. Köylüye yüksek faizlerle borç veren bu kişiler, borç ödenene kadar köylünün tarlasını rehin tutmuşlardır. Bu dönemde, köylünün büyük çoğunluğunun, tarlaları rehinli yani tutulu durumdadır. Borçlarını verilen zamanda ödeyemeyen köylü, rehinli durumdaki arazilerini borçlarının karşılığı olarak vermişler ve topraksız durumuna düşmüşlerdir. Böylelikle bir anda geniş arazilere sahip olanlar, buralarda büyük çiftlikler kurmuşlardır. Kendi toprakları üzerinde kurulan kendilerine ait olmayan büyük çiftliklerde ırgat, amele, sığırcı gibi adlarla çalışmaya başlamışlardır. Topraklarını, ödeyemedikleri faiz karşılığı olarak kaybeden köylüler, büyük çiftlik ağalarının yanında karın tokluğuna çalışır duruma gelmişlerdir. Köylü, kendisinin işleyebileceği ve kazancını kendisinin değerlendirebileceği toprağın sahibiyken, yeni oluşan düzende, bey veya ağa sınıfının ırgatı durumundadır (Barkan, 1980: 128).

Bazı köylüler hayatlarını devam ettirmek için ağaların yanında ırgat olmayı seçerken bazıları da şehirlere göç etmek zorunda kalmıştır. Bu dönemde azımsanmayacak derecede köylerden kentlere göçler olmuştur. Ancak çalışmak için kente gelen köylü nüfusu, kentlerdeki işsizlik sorununu daha da arttırmıştır. Kentlerde, köylerden gelen nüfusa iş sağlayacak

sanayinin gelişmemiş olması nedeniyle, bu nüfus tekrar köye döndürülmek istenildiyse de başarılı olunamamıştır. Köyde, arazilerini ağaya kaptıran köylü, kentte de umduğunu bulamamıştır. Kent nüfusunun artmasıyla işsizlik çoğalmıştır. İşsizliğin çoğalmasıyla da fuhuş, sarhoşluk ve hırsızlık gibi toplum huzurunu bozan olaylar yaşanmaya başlanmıştır. Bu durum da toplumun genel yapısının bozulmasında büyük bir rol oynamıştır. Kurtuluş savaşının başlangıcında en büyük dayanak olarak düşünülen Anadolu köyü ve köylüsü, ya ağanın emrinde çalışan ırgat durumuna gelmiş ya da göç olgusunun yarattığı olumsuz sonuçlarla kendi öz değerlerini yitirmiştir (Aydemir, 1972: 91). Ancak halen köyde yaşayanlar, Anadolu nüfusunun büyük bir çoğunluğunu oluşturduğu için köylünün, Millî Mücadele'ye etkin katılımının sağlanması gerekiyordu. Birinci Dünya Savaşı'nın başında 8,5 milyon dolayında olan Anadolu Türk nüfusu Savaşın sonunda 8 milyona kadar düşmüştür. (Larcher, 1926: 65). Kurtuluş savaşı sırasında, yayılmacı politikalar takip eden devletlere karşı var olma mücadelesi ancak Anadolu'daki geniş köylü kitlelerinin katılımı sayesinde olabilirdi. Ancak köylü yıllarca neden savaştığını bilmeden o cepheden o cepheye koşmuş, asker deposu ve vergi kaynağı olarak görülmüş ve bunların sonucu olarak da yorgun ve yoksul duruma düşmüştür. Bu nedenle köylü ilk başta Kurtuluş hareketinin ciddiyetini kavrayamamış ve savaşmakta isteksiz görünmüştür. Bu kavrayamamışlıkta ve isteksizlikte işgalci kuvvetlerle, kendi çıkarları nedeniyle işbirliği içerisinde bulunan bazı toprak ağalarının da etkisi vardır (Çetin, Köy Kanunu, 1995: 30).

Anadolu köylerinde hemen hemen her evde cepheden dönmeyen birisi vardı. Dönenler ise savaşta aldıkları yaralardan dolayı eskisi gibi vücutlarını kullanamıyorlar üretime gerekli insan gücü desteğini sağlayamıyorlardı. Gittikçe yoksullaşan Anadolu köylüsü, her geçen gün ödeyemedikleri borçlarının faizleri yüzünden de son toprak parçalarını ağalara kaptırmışlardı. Çalışıp topraklarını işlemek ve ağalara olan borçlarını ödeyip kendi topraklarında çalışmak isteyen köylüler, yeni bir savaş istemiyorlardı. Özellikle bu dönemde köylünün en büyük derdi askerlikten kurtulmaktı. Her yapılan savaşın sonucunda durumları daha da kötüleşen köylüler, vatani kurtarma düşüncesi ile hareket eden milliyetçi subay ve aydınlara karşı, kendilerinin birebir ilişki kurdukları ağa, eşraf, tefecilere istemeyerek de olsa sığınmak zorunda kaldıklarını görüyoruz (Erkun, 1989: 44).

Köylü, sonucunun ne olacağını kestirmedikleri, kurtuluş hareketine karşı kuşkuyla bakmalarının bir sebebi de Padişah ve Halife yanlısı imamların halkı, vatansever subay ve aydınların aleyhinde yanlış bilinçlendirmesiydi. Ayrıca Halk, padişahın yaptıklarından haberleri olmadığı için, yeni kurtuluş hareketini Padişaha karşı yapılmış bir hareket olarak

algılayıp bu yeni harekete kuşku ile bakıyordu. Bunda bazı imamların ve yerel eşrafın etkisi büyüktü. Anadolu köylüsünün güvensizliği ve geleneksel egemen sınıflara olan bağlılığı karşısında, kurtuluş hareketi nasıl başarıya ulaşabilecekti? Gereken para ve çok sayıda asker nerden sağlanacaktı? Bütün bu sorular kurtuluş savaşının başlangıcındaki en temel sorunlardı. Ancak bu sorunları aşmanın yolu, geniş halk kitlelerinin yönlendirilmesinde büyük etkileri olan Anadolu eşrafının, aşiret reislerinin ve din adamlarının bu hareketin içine çekilmesinde yatıyordu. Eğer bu nüfuzlu kişiler Kurtuluş savaşını benimserlerse, para ve asker gereksinimi bu yolla giderilebilirdi. Ancak yine bir sorun vardı. Eşraf, kurtuluş hareketine gerekli desteği verecek miydi? Bu sorunun cevabını vermeden önce işgalden sonraki Anadolu eşrafının genel olarak bulunduğu durumuna değinmek gerekecektir (Avcıoğlu, 2001: 281).

3. Anadolu Köylüsünü Etkileyen Yerel Eşraf

Yerel eşrafın büyük bir çoğunluğu savaşın getirdiği olumsuz durumdan ancak büyük devletlerin himayesi altına girilerek çıkılabileceğini savunuyordu. Bu durumda eşraf, kendi çıkarları yok olmadığı müddetçe, Anadolu coğrafyasının yabancı devletlerce paylaşılmasından rahatsız görünmüyordu. Özellikle de İtalyanların işgal ettiği yerlerde, eşrafın memnuniyeti hat safhadaydı. İtalyanların işgal bölgelerindeki iyi huylu tutumları, henüz işgal edilmemiş illerdeki eşraf tarafından, dikkatle izleniyor, kendi bölgelerinin de işgal edilmesi için İtalyanlara telgraflar çekiliyordu. İtalyanların kendilerine nüfuz alanı olarak seçtikleri bu bölgede, Milli Kurtuluş Hareketi'ne karşı, yerel eşrafın öncülük ettiği pek çok isyan çıkmıştır. İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na ait belgelerinden edinilen bilgiye göre, Orta Anadolu'da yirmi yedi köyün eşrafı, 28 Ekim 1919 tarihinde, bölgedeki milli hareketi destekleyenleri, İngiliz Yüksek Komiserine şikâyet etmiştir. İlgili belge şu şekildedir (Ulubelen, 1967: 206);

“Milli kuvvetler adı altında bir grup, Müslüman ve Hıristiyanları öldürmektedir. Hayvanlarımızı elimizden alıyorlar, telgraf hatlarımızı kesip, izim sizlere haber vermemizi önüyorlar. Bizim Hükümetimiz zayıf olduğu için milliyetçileri ezemez. Milliyetçileri ezmek için İngiliz Hükümetinin bize yardım elini uzatması için yalvarırız.”

İngilizler yerel eşraf tarafından bölgeye gizli belgelerle çağrılırken, İtalyanların nüfuz alanı olarak seçtikleri bölgelerde de aynı yöntemler denemiştir. Bu eşraftan bazıları, Türk Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından sonra milletvekili olarak ilk mecliste görev de yapmıştır. Bu eşraftan birisi olan Isparta Milletvekili Mehmet Nadir, kurtuluş savaşından önce yazdığı bir mektupla, İtalyanları Isparta'yı işgal etmeleri için bizzat davet etmiştir. Dönemin yerel eşrafından olan Mehmet Nadir, bölgesinde sözü geçen bir kişidir. Kurtuluş savaşının

kazanılmasından sonra ilk mecliste milletvekili olan Nadir, İtalyanlara olan bu davet mektubu yüzünden, vatana İhanet suçundan yargılanmıştır. Bu olaya, ilk mecliste görev yapan Damar Arıkoğlu “Hatıralarım” adlı kitabında geniş ölçüde yer vermiştir (Arıkoğlu, 1961: 178). İlk mecliste, Isparta Milletvekili Mehmet Nadir’in vatana ihanet suçundan yargılandığı davanın meclis komisyonunda da yer alan Damar Arıkoğlu, geniş arazilere sahip ve Adana Bölgesi eşraflarındandır (İnce, 2008: 32).

İlk önce İngilizlerin işgal ettiği Urfa, Antep, Maraş halkı, işgalin ilk günlerinde tepkisiz kalsalar da daha sonra gerçekleşen Fransız işgaline karşı kahramanca savunmalar gerçekleştirmişlerdir. Halk, ilk günden itibaren işgalcilere karşı durmak istemiştir. Ancak halk, eşrafın yönlendirdiği bir kitle haline dönüştüğü için eşraf ne derse onu yapmak zorunda kalmıştır. Maraş Bölgesi’nde geniş bir nüfuza sahip olan yerel eşraftan Beyazıt Zadel, Fransızların gelişini büyük bir ziyafet vererek kutlamışlardır. Bu bölgedeki işgalci Fransızlara karşı asıl mücadele, Fransız güdümündeki Ermeni çetecilerin, halk ve eşraf üzerinde yapmış oldukları katliamlar sonucundadır. Fransızların gelişini ziyafetle kutlayan eşraf, Ermeni çetelerin kendi servetlerine el koyması sonucunda, daha önce ziyafet için topladığı halkı, bu sefer kurtuluş için toplamıştır. Kahramanca vatan savunması gerçekleştiren Urfalı, Maraşlı ve Antepli halk, tarihe adeta bir destan yazmıştır. İşgal döneminde, Ege’deki durum, Anadolu’nun diğer bölgelerden çok farklı gözüküyordu. XVII. Kolordu Kumandan Vekili göreviyle Anadolu’ya geçip Yunanlılara karşı ilk direnme hareketini düzenlemeye çalışan Albay Bekir Sami Bey, Ege’deki genel durumu şöyle anlatmaktadır (Önal, 2002: 32);

“Bütün caddelerde Yunan bayrakları asılmış, herkes Yunanlıların gelmesini bekliyor. Birçok kimse yerli Rumların yanına sokulmuş, dalkavukluk ediyor ve bu sayede Yunan şehre girince hayatını, malını, mülkünü, emniyete sokacağını sanıyor. Bütün terzi dükkânları, geniş Yunan bayrakları dikmekle meşgul”

Ege Bölgesi’nde direnmeyi teşvik eden subayların etkisiyle işgale karşı tepkiler verilmiştir. Ancak kendi servetlerinin yok olmasından korkan eşraf, bu tepkilerin, Yunanlıları daha da kızdıracığını düşündüğü için desteklememiştir. Eşraf tepkileri verenlere şu şekilde karşı çıkmıştır (Selek, 1963: 293);

“Siz buraya gelmişsiniz, topal eşekle kervana katılmak istiyorsunuz. Elinizde neyiniz var? Karşısına çıkacağınız kuvveti biliyor musunuz? Topla tüfekte gelen, İzmir’i zapt edip Aydın’a, Manisa’ya, Ödemiş’e, Salihli’ye, vesair

istikametlere ilerleyen koca bir orduya karşı elinizde bir kını kırık tüfeğiniz bile yok. Biz u durumda bir şey yapamayız. Ortada bir hükümet var. O bir şey yaparsa yapar. Yapmazsa bizden bir yardım beklemeyin. Biz her şeyi yapamayız. Bizim başımız belaya sokmayın”

Güney Doğu Anadolu Bölgesindeki eşrafın da diğer bölgelerde olduğu gibi, kendi çıkarları doğrultusunda hareket ettiği söylenebilir. Halk ise eşrafın yönlendirmesiyle, zaman zaman işgalcileri karşılama merasimlerine katıldıysa da işgallere karşı, direniş göstermiştir. Eşraf, Osmanlı'nın son dönemlerindeki kötü yönetimi sayesinde elde ettiği kazancını kaybetmemek için, işgalcilere karşı iyi davranma yolunu seçmiştir. Eşraf, işgalcilere iyi davranarak buldukları bölgelerde elde ettikleri itibarı ve kazançlarını koruyabileceklerini düşünüyordu. Bu nedenle işgalcilere, eşraftan, davetler gitmekte ve işgalcilerin gelişleri büyük zaferlerle kutlanmaktadır. Eşraf, kendi varlığının devamı için, etkisi altına aldığı halkı her türlü duruma karşı kullanıyordu. Halk ise bu durumda, her yönden bağlı olduğu eşraf ve ağaya, tam itaat etmek zorunda kalıyordu. Halkın kendine olan bağlılığını arttırmak için köylüye, devamlı borç verip yüksek faizler uygulayan ağa ve eşraf, borcunu ödeyemeyenlerin arazilerine de el koyuyordu. Borçlu ve topraksız durumdaki köylü bir anda eşrafın verdiğiyle doyan bir ırgat haline dönüşmüştü. Bu durumu çok iyi değerlendiren eşraf, kendi çıkarlarına dokunulmayacağı sözünü veren işgalci kuvvetlere karşı kontrol ettiği bu kitleyi kullanmıştır. Özellikle Urfa, Maraş ve Antep bölgesinde geniş bir nüfuz alanına sahip olan Beyazıt zadelere, kendi çıkarlarına dokunmama sözü veren Fransızları geniş halk kitlelerinin katıldığı bir törenle karşılamışlardır. Aynı eşraf Fransızların, Ermeni çetecileri örgütleyerek, zenginlerin servetlerine el koymasına üzerine de tören için çağırdığı köylüleri bu sefer Fransızlardan ve Ermenilerden kurtarmak için çağırmıştır. Her daim eşrafın dediği yapmak zorunda kalan köylü, bu çağrıya da kulak vererek büyük bir bölgesel halk hareketi ile Fransızlara ve Ermenilere tarihin seyrini değiştirecek bir ders vermiştir (İnce, 2008: 30-35).

Milliyetçi subaylar vatanın kurtuluşu için gerekli olan para ve asker gereksiniminin gidermek için umut olarak gördükleri eşraf, kendi çıkarlarının gerektiği gibi hareket etmiştir. Bu durum, Kemal Tahir'in milliyetçi Türk subaylarının devleti ve vatani kurtarma mücadelesini anlatan “Yorgun Savaşçı” adlı romanında, özellikle Ege'deki eşrafın İşgalci devletler ve milli kuvvetler arasındaki tereddütlerini açık bir şekilde anlatılmaktadır (Tahir, 1965: 264).

Yerel eşrafın kurtuluş savaşına desteği ancak işgalci kuvvetlerin kendi servetlerine dokunmaya başlamasıyla olmuştur İlk işgallerde gerekli tepkiyi göstermeyen halk ise, eşrafın yönlendirmesi ile kurtuluş savaşına karşı olan tereddütlerini tamamen bitirerek vatan

savunmasını gerçekleştirmiştir. Eşraf, kendi itibar ve kazançlarını tehdit etmeye başlayan emperyalistlere karşı, milli kuvvetlere her türlü para ve asker yardımında bulunmuştur. Özellikle bir dönüm noktası olan Sakarya Meydan Muhaberesinden önce Mustafa Kemal Atatürk'ün yayınlamış olduğu "Tekâlif-i Milliye" emirleri ile halk ve eşraf bir bütün olup zaferin kazanılmasında büyük rol oynamışlardır. İşgalci kuvvetlerin gerçek yüzlerini görüp saf değiştiren eşraf, Emperyalist güçlere karşı gerekli direnişin gösterilmesi için para bulunmasında ve Kuva-yı Milliye'nin oluşturulmasında çok büyük etkisi olmuştur. Özellikle Ege bölgesi eşrafının Kuva-yı Milliye müfrezelerine asker bulunmasında, askerlerin beslenmesinde çok yararlarının olduğu bilinmektedir (Çetin, Köy Kanunu, 1993: 185).

Kurtuluş savaşında yoksulluğun ve yorgunluğun adı köylülüktür. Uzun yıllar neden savaştığını bilmeden cepheden cepheye koşan köylü, ilk başta ağaların, eşrafın ve padişah yanlısı imamların etkisiyle Millî Mücadele'ye şüphe ile baksa da kısa bir zaman sonra milli mücadelenin gerçek değerini anlamıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'dan başlattığı kurtuluş hareketine köylü, Padişah ve Halife yanlısı imamların, halkı vatansever subay ve aydınların aleyhinde yanlış bilinçlendirmesi sonucu kuşkuyla bakmıştır. Köylünün ilk başta kurtuluş hareketine karşı çekimser kalmasının bir başka nedeni ise işgalcilerle işbirliği yapan eşraf ve ağalar olmuştur. Eşraf, kendi çıkarlarına dokunulmayacağı sözünü verenleri bizzat bölgelerinin işgal etmesi için davet etmiştir. Eşraf ve ağa ile borçları yüzünden arasının kötü olmasını istemeyen köylü, bu kesimin istediği şekilde hareket etmiştir. Ancak vatan topraklarının işgal edilmesini içine bir türlü sindiremeyen köylü, yer yer işgalcilere karşı durduysa da başarılı olamamıştır. Köylü, kendi çıkarları için işgalci kuvvetleri davet eden ağaların yaptıklarını bir türlü bir türlü kabul etmiyordu. Köylüler, her geçen gün vatan toprakları işgal edilmesine daha fazla dayanamayıp Mustafa Kemal'in ordusuna katılıp gerekli karşı duruşu göstermişlerdir.

Sonuç

Kurtuluş savaşı öncesinde halkın büyük çoğunluğunu köyde yaşayan nüfus oluşturuyordu. Bu dönemde, köylünün büyük bir bölümünün kendini geçindirebilecek toprağı bulunmuyordu. Köylü yaşamını, ağanın yanında marabalık, ırgatlık, yarıcılık ve çobanlık yaparak sürdürüyordu. Ayrıca savaş yılları boyunca tarımsal üretim bitme noktasına gelmiş, genç erkek köylü nüfus savaşlarda yitirilmiş, iş hayvanları ve sınırlı sayıdaki araç gereçlerin çoğu yok olmuştur. Savaşlarda alınan yenilgiler, Osmanlı Devleti'ni büyük mali sıkıntılar içine sokmuştur. Bu mali sıkıntıları gidermek isteyen devlet, köylüden değişik isimlerle vergi

toplamaştır. Toplanan bu vergiler, yoksul köylünün iktisadi yaşamında büyük bir çöküntü yaratmıştır. Bu dönemde, Anadolu köylerinde, her evden cepheden dönemeyen veya dönse bile eskisi gibi vücudunu kullanamayan birileri vardır. Savaşlar nedeniyle büyük bir insan gücü kaybına uğrayan köylü, yoksun kaldığı işgücü nedeniyle, iktisadi yaşamını canlandırarak üretimi gerçekleştiremiyordu. Ayrıca devletin mali kurtuluşu için üstüne yüklenen vergi de onun, dar olan yaşam sahasını daha da daraltıyordu. Ayrıca Anadolu köylüsü, işgalci kuvvetlerle işbirliği yaparak kendi çıkarlarını güvence altına alan ağa ve eşraf tarafından da sömürülen bir kesimdi. Ağa her fırsatta, zor durumdaki köylüyü borçlandırmıştır. Borçlarının karşılığı olarak köylüye, yüksek faizler uygulayan ağa, kısa bir zaman sonra köylünün toprağına sahibi oluyordu. Köylü, aldığı borcun faizini ödemekten ana parayı ödeyemiyordu. Borcunu ödemek için tarlasında üretim yapan köylü, ağanın ve eşrafın baskısı neticesinde ürününü pazara götüremeden, daha tarladayken yok paraya satmak zorunda kalıyordu. Bu uygulamayla köylünün borcunu ödemesine izin vermeyen ağa, köylünün elinden toprağını alıp, köylüyü kendi toprağında çalışan “ırgat” haline getiriyordu.

Millî Mücadele döneminde emperyalist devletlere karşı ülkenin varlığını devam ettirme mücadelesi, Anadolu’daki geniş köylü kitlelerinin askeri gücü sayesinde olması planlanıyordu. Ancak bu dönemde köylü, uzun yıllar Osmanlı İmparatorluğu’nun ihmali neticesinde bölgelerindeki “ağa”, “şeyh” ve “eşraf” gibi bazı kesimlerin kontrolü altına girmiş bulunuyordu. Bu durumu iyi gören Mustafa Kemal ve yanında bulunana lider kadro, Millî Mücadele’nin başarıya ulaşması için bu kesim ile işbirliği yapmış ve böylece geniş köylü kitlelerinin Millî Mücadele’ye katılımı sağlanmıştır.

Kaynakça

- Atatürk, M. K. (1994). *Nutuk (1919–1927)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Arı, K. (2006). *Üçüncü Kılıç*. İzmir: Zeus Kitabevi.
- Arı, K. (1991). “Mübadele Göçmenleri Türkiye’ye taşıma Sorunu ve İzmir Göçmenleri”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, İzmir: I/1,13-46.
- Arı, K. (2003). “Cumhuriyetin Nüfus Politikası”. *Toplumsal Tarih*, 119, 45-54.
- Arıkoğlu, D. (1961). *Hatıralarım*. İstanbul: Tan Gazetesi ve Matbaası.
- Avcıoğlu, D. (2001). *Türkiye’nin Düzeni*. İstanbul: Tekin Yayınları.
- Aydemir, Ş. S. (1972). *Makedonya’dan Orta Asya’ya Enver Paşa*, Remzi Kitabevi, 1972.
- Aydemir, Şevket Süreyya. *Makedonya’dan Orta Asya’ya Enver Paşa*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydoğan, E. (2000). *Samsun’dan Erzurum’a Mustafa Kemal*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Barkan, Ö. L. (1980). *Türkiye’de Toprak Meselesi (Toplu Eserler 1)*. Gözlem Yayınevi.
- Bayraktar, B. (2020). “Kurtuluş Savaşı’nda Millîyetçi ve Devrimci Nitelikte Millî Halk Ayaklanması Olarak Kuva-yı Millîye Üzerine Tarihsel ve Kuramsal Bir Yaklaşım”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XX/40, ss.25-39.
- Çetin, T. (1993). “Kurtuluş Savaşı Yıllarında İşgal Bölgesi Köy ve Köylüsü.” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, I/3, 175-190.
- Çetin, T. (1995). “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Köy Sorununa Bakış: Köy Kanununun Çıkarılması.” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, II/4–5, 29-44.
- Dayı, E. (2000). “Karadeniz Sahillerine Rum ve Ermeni Göçleri ve Onların Faaliyetleri”. *19 Mayıs ve Milli Mücadele’de Samsun Sempozyumu*.
- Doğanay, R. (2001). *Milli Mücadele’de Karadeniz (1919–1922)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Erkun, V. (1989). “Atatürk Döneminde Tarım Politikası.” *Atatürk Yolu*, no. IV.
- İnce, E. (2008). “1945 Köylüyü Topraklandırma Kanunu ve Türk Siyasal Yaşamına Etkisi.” İzmir: *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*.

- İlter, E. (1989) “Millî Mücadelede "Doğu Lejyonu" (Legion D'orient)'nun Fransız İşgal Bölgesindeki Fonksiyonu”. *Atatürk Yolu*, no. IV.
- Kocahanoğlu, O. (2005). *Rauf Orbay'ın Hatıraları (1914 – 1945)*. 2005: Temel Yayınevi.
- Larcher, M. (1925). *La Guerra Turque Dans La Mondiale*, Etienne Chiron (136, boulevard Saint-Germain).
- Müderrişoğlu, A. (1990). *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Önal, M. (2002). *Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları*. Cem Yayınevi.
- Özgiray, A. (1989) “Yunan Amaçları ve İtilaf Devletleriyle Birlikte Türkiye Üzerine Çevirdikleri Entrikalar (1914–1919)”. *Atatürk Yolu*, IV, 549-561.
- Özkaya, Y. (2002). *1919'un Siyasi Olayları*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Pehlivanlı, H. (1989). “Askerî Polis Teşkilatı İstihbarat Raporlarında Millî Mücadele Sırasında Ermeni-Rum Azınlığın Faaliyetleri ve Alınan Tedbirler”. *Atatürk Yolu*, IV, 1989, 675-682.
- Sakin, S. (2002). “Misâk-ı Millî'nin Hazırlanışı ve İlânıyla İlgili Görüşler”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13, 313-330.
- Satan, A. (2023). “Cumhuriyet Döneminde İstanbul'da Haberleşme”, *Büyük İstanbul Tarihi*, 6/3. <https://istanbultarihi.ist/229-cumhuriyet-doneminde-istanbulda-haberlesme> (E.T., 11. 02. 2023).
- Selek, S. (1963). *Anadolu İhtilali*, Güneş Matbaası.
- Şimşir, B. N. (1985). *Malta Sürgünleri*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Tahir, K. (1965). *Yorgun Savaşçı*, Remzi Kitabevi.
- Türkgeldi, A.F. (1949). *Görüp İştiklerim*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Türkmen, Z. (2002). “İstanbul'un İşgali ve İşgal Dönemindeki Uygulamalar (13 Kasım 1918-16 Mart 1920).” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 53, 319-372.
- _____, Türkiye Cumhuriyeti Yalova Valiliği. (2006). *2005 Yılı İl Çevre Durum Raporu*, Yalova: Yalova İl Çevre ve Orman Müdürlüğü.
- Ulubelen, E. (1967). *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*. İstanbul: Aykaç Kitapevi.

Yetkin, Ç. (2006). *Türkiye’de Yunan Vahşeti*. Ankara: Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları.

Yüksel, Mevlüt. (2019) “Düzenli Ordu’ya Geçiş Döneminde Zabitan Mektebi’nde Verilen Askeri Konferanslar (1921)”. Erzurum: *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, TAED-64, 407-450.